

Лілія Романкова
(Івано-Франківськ, Україна)

КОНЦЕПТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПОШУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОЗВІДЦІ

Актуальність дослідження. Сьогодні гуманітарне знання знаходиться на етапі серйозного внутрішнього переформатування. Досягнення природничих і гуманітарних наук останнього століття привели до формування принципово іншого бачення у вирішенні багатьох питань. Прихід у другій половині ХХ ст. у гуманітаристику постмодерністської матриці зробив нестійкими та нежиттєздатними багато класичних понятійно-категоріальних конструкцій: одні поняття вийшли з наукового дискурсу, другі втрачають свій звичний сенс, інші - лінгво-семантичні перетворюються.

Логіка розвитку парадигми мінливості сучасного наукового дискурсивного простору диктує необхідність корекції понятійного апарату. Філософія, структурна лінгвістика і культурологія в ХХ сторіччі виявляються надзвичайно близькі, парапоятійні та лінгво-семантичні конструкції, що знаходяться в міждисциплінарному діалоговому просторі. До таких, наприклад, може бути віднесений термін «концепт».

У цьому зв'язку, на наш погляд, актуальним є звернення до розгляду концепту як парапоятійного утворення, яке з одного боку, має тривалу історію існування, з іншого боку, отримало нове народження в сучасній гуманітаристиці, перебуваючи на стику культурофілософії (М. Бубер, Л. Вітгенштейн, Г. Х. фон Вригт, Е. Гуссерль, Х.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, І. Фізер, З. Фрейд, Т. Юнг). та лінгвістики (Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Григор'єв, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, К. Льюїс, О. Потєбня, Б. Рассел, А. Черч).

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» функціонує в термінологічних системах різних наук і є доволі неодноримим. Як відомо,

термін «концепт» походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття».

За іншою версією, автором якої є В. Колесов, під концептом розуміється «не *conceptus* (умовно передається терміном «поняття»), а *conceptum* («зародок», «зернятко»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» [1, с. 81]. На нашу думку, слухними є обидві версії походження терміна, хоча друга точніше відображає суть філософської лінгвістичної категорії.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у праці «Что такое философия?» визначають саму філософію як «мистецтво формувати, винаходити, виготовляти концепти» [2, с. 2]. Автори стверджують, що філософи, на відміну від східних мудреців, які мислили фігурами, винайшли концепти і почали ними мислити. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі наголошують на творчій та інтертекстуальній природі концепту, який «не дається наперед, він твориться, має бути створений», у процесі його творення «одне впливає з іншого», він «залежний від вільної творчої діяльності» і «найсуб'єктивніше виявляється в найоб'єктивнішому».

Г. Гегель також дає визначення концепту через фігури творчості. «Концепт – це множинність», – визначають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. І з цим не можна не погодитися, бо «концепти зводять різноманітність спостережених явищ до чогось одного, підводячи їх під одну рубрику; вони дають змогу зберігати знання про світ і виявляються будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні вироблені суспільством категорії і класи» [3, с. 90].

За своєю суттю концепт – явище того ж порядку, що й поняття. Їх синонімію доводить Ю. Степанов у передмові до монографії «Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования», удаючись до етимології слів російської мови [4, с. 40]. Лексичну подібність названих термінів підтверджують також автори видань «Языкознание. Большой энциклопедический словарь» [5], «Философский словарь» за редакцією І.

Фролова [6], «Философский энциклопедический словарь» за редакцією С. Аверинцева [7] і «Логический словарь-справочник» [8], у яких поняття й концепт подаються як лексичні еквіваленти в одному зі значень першого слова.

У названій роботі Ю. Степанов зазначає, що, незважаючи на подібність лексичного значення, у мові наукового стилю ці слова досить чітко розмежовані, оскільки є термінами різних наук: поняття вживається головним чином у логіці та філософії, а концепт – термін математичної логіки, останнім часом закріпився у культурології [4, с. 40]. Дослідник диференціює терміни, мотивуючи, що «у понятті, як воно вивчається в логіці та філософії, розрізняють обсяг – клас предметів, який підходить під дане поняття, і зміст – сукупність загальних і суттєвих ознак поняття, що відповідають цьому класу.

У математичній логіці терміном *концепт* називають лише зміст поняття; таким чином термін *концепт* стає синонімічним до терміна *поняття*. Інакше кажучи, значення слова – це той предмет чи ті предмети, з якими це слово правильно, відповідно до норм певної мови застосовується, а концепт – це смисл слова. У науці про культуру термін *концепт* уживається, коли абстрагуються від культурного змісту, а говорять тільки про структуру, – взагалі так само, як у математичній логіці. Аналогічно розуміється зміст слова у сучасному мовознавстві [3, с. 41-42].

Формування та розробка терміну *концепт* тривали протягом усього часу розвитку філософської думки. З одного боку, підґрунтям для терміну є дослідження семантичної системи мови. Серед науковців, які займалися вивченням цієї галузі мовознавства, відомі Аристотель, Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Григор'єв, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, К. Льюїс, О. Потєбня, Б. Рассел та інші. З другого боку, термін *концепт* розроблявся в термінологічній системі логіки та філософії. Ним оперували М. Бубер, Л. Вітгенштейн, Г. Х. фон Вригт, Е. Гуссерль, Г. Гадамер, М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, І. Фізер, З. Фрейд, К. Юнг та інші. Узагальнений досвід вивчення терміну знаходимо в енциклопедичних виданнях. Так, у виданні «Логический словарь-справочник» Н. Кондакова в енциклопедичній статті «Поняття», на яку

автор посилається стосовно визначення концепту, читаємо: «Поняття – цілісна сукупність суджень, тобто думок, у яких щось стверджується про відмітні риси досліджуваного об'єкта, ядром якої є судження про найзагальніші й у той же час суттєві ознаки цього об'єкта... Поняття – це підсумок пізнання предмета, явища» [3, с. 456]. І далі: «Поняття нерозривно пов'язане з матеріальною мовною оболонкою. Реальність кожного поняття виявляється в мові. Поняття виникає на базі слів і не може існувати поза словами. Слово є носієм поняття... Нерозривно пов'язане зі словом, поняття не є тотожним слову» [3, с. 456-457]. Тісний зв'язок між логікою та лінгвістикою стосовно терміна *концепт* простежується також у виданні «Краткий словарь по логике» за авторством Д. Горського, у якому терміну *концепт* присвячена окрема енциклопедична стаття. Концепт тут визначається як «зміст поняття», те ж, що і смисл. У семантичній концепції Р. Карнапа між «мовними виразами та денотатами, що їм відповідають, тобто реальними предметами, є ще деякі абстрактні об'єкти – концепти» [9, с. 80].

У філософських словниках, зокрема за редакцією І. Фролова та С. Аверинцева, концепт подається як синонім одного зі значень поняття і трактується як смисл імені [6, с. 203], «те, розуміння чого є умовою адекватного сприйняття, засвоєння даного імені» [7, с. 593]. Доцільність залучення лінгвістичного аспекту дослідження явища обґрунтовує Н. Арутюнова: «Не випадково практично всі сучасні філософські школи – феноменологія, лінгвістична філософія (філософія побутової мови), герменевтика та ін. – апелюють до мови. Справді, етимологія слів, що виражають те чи інше поняття, синоніми, антоніми, коло можливих сполучень, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, синтаксичні поля, оцінки, образні асоціації, метафізика, фразеологія, мовні шаблони – усе це створює для кожного поняття індивідуальну «мову...», що дає можливість здійснити реконструкцію концепту та визначити його місце у звичайній свідомості людини» [10, с. 3].

Припускаємо, що повинен бути також зворотний процес: у період активізації дослідження семантичної системи мови, а це можливе тільки при

залученні філософського аспекту дослідження, термін *концепт* було включено до арсеналу мовознавчих понять для позначення певної семантичної універсалиї.

Підтвердження думки знаходимо у праці Р. Карнапа «Значение и необходимость», де чи не вперше наведено проаналізований термін із таким поясненням: «Термін «концепт» уживатиметься тут як загальне позначення для властивостей, відношень і тому подібних об'єктів. Для цього терміна особливо важливо підкреслити ту обставину, що він не має розумітися у психологічному смислі, тобто як такий, що має причетність до процесу уявлення, мислення, розуміння та ін., він швидше має розумітися як термін, який стосується чогось об'єктивного, що існує в природі і виражається в мові, десигнатором, який не має форми речення... Ці зауваження слід розуміти лише як неформальні термінологічні роз'яснення. Їх ні в якому разі не варто розглядати як спробу розв'язання старої спірної проблеми універсалиї» [9, с. 55-56].

Суттєвим є зауваження автора стосовно «неформальних термінологічних роз'яснень», що свідчить не лише про відсутність на той час визначеного формулювання терміна, але й про незвичність його вживання.

Звернемо увагу також на примітку до вказаного видання 1959 року, редакційна колегія якого зазначає: «Англійський термін «concept», зазвичай, перекладається словом «поняття». Однак у тих випадках, коли термін «concept» належить до значення якогось важливого в даній книзі, спеціального терміна в метамові, який стосується семантичної системи, перекладаючи, аби підкреслити цю обставину, ми вживали термін «концепт»» [9, с. 362].

Висновки. Сьогодні концепт – один із найбільш популярних і найменш однозначно визначених термінів, який уживається поряд з такими ключовими поняттями, як «дискурс» та «картина світу»; це своєрідна логічно-інтуїтивна схема вивчення проблеми, встановлення зв'язку між його елементами, а концептуалізація є особливою формою пізнання дійсності.

Література:

1. Колесов В. В. Жизнь происходит от слова... / В. В. Колесов. – СПб:

- Златоуст, 1999. – 368 с.
2. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М: Ин-т экспериментальной социологии, СПб. : Алетейя, 1998. – 286 с.
 3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М: Наука, 1975. – 720 с.
 4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
 5. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К: АртЕк, 1998. – 336 с.
 6. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М: Политиздат, 1991. – 560 с.
 7. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев. – М : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
 8. Керлот Х.Э. Словарь символов / Х.Э. Керлот. – М. : «REFL – book», 1994. – 603 с.
 9. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 382 с.
 10. Ставицька Л.О. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи / Л.О. Ставицька // Семасіологія і словотвір: зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 98-102.